Дівчина

з легенди

ЩЕ В МИНУЛОМУ СТОРІЧЧІ
В ЛІТЕРАТУРІ ТОЧИЛИСЯ СУПЕРЕЧКИ
НАВКОЛО ПОСТАТІ
ЛЕГЕНДАРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТЕСИ
МАРУСІ ЧУРАЙ.
ОДНІ ТВЕРДИЛИ,
ЩО ВОНА ІСТОРИЧНА ОСОБА,
І ПРИПИСУВАЛИ ЇЙ АВТОРСТВО
БАГАТЬОХ ПОПУЛЯРНИХ ПІСЕНЬ,
ЗОКРЕМА ТАКИХ, ЯК
«ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ...»,
«ЗАСВИСТАЛИ КОЗА́ЧЕНЬКИ...»,
«ВІЮТЬ ВІТРИ...».
ІНШІ ЗАПЕРЕЧУВАЛИ І ТЕ Й ДРУГЕ.
ЦІ СУПЕРЕЧКИ ТРИВАЮТЬ І НИНІ.
ХТО ВОНА, МАРУСЯ ЧУРАЙ?
ВИТВІР НАРОДНОЇ ФАНТАЗІЇ
ЧИ ІСТОРИЧНА ОСОБА?
ДОКИ НЕ БУДУТЬ ЗНАЙДЕНІ
ВІДПОВІДНІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ,
НА ЦЕ ПИТАННЯ
НЕ МОЖНА ДАТИ ТВЕРДОЇ ВІДПОВІДІ.
А ТИМ ЧАСОМ УСЕ,
ЩО СТОСУЄТЬСЯ МАРУСІ ЧУРАЙ,
МЕЖУЄ З ЛЕГЕНДОЮ, ЩОПРАВДА,
ВЕЛЬМИ ЦІКАВОЮ, ЗАХОПЛЮЮЧОЮ.

Дівчина з легенди

ДІВЧИНА З ЛЕГЕНДИ

МАРУСЯ ЧУРАЙ

ВИДАВНИЦТВО

ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«ДНІПРО»

КИЇВ — 1974

ВСТУПНЕ СЛОВО

МИХАЙЛА

СТЕЛЬМАХА

УПОРЯДКУВАННЯ,

ПІДГОТОВКА

ТЕКСТІВ

ТА ПІСЛЯМОВА

ЛЕОНІДА КАУФМАНА

ХУДОЖНИК

ВАЛЕНТИНА

УЛЬЯНОВА

Дівчина
з легенди

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі, ідуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких скарбів належить і народна лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтеся в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій — і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що вже навряд чи й знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні по нашій радянській землі.

І тільки інколи, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця. До таких легендарних постатей і належить народна поетеса Маруся Чурай.

Судячи з пісень, які їй приписуються, ця дівчина була народжена для любові, але не зазнала її радощів і всі свої надії, все своє люблячє серце по краплині сточила в неперевершені рядки, що й зараз бентежно озиваються в наших серцях і вражають нас глибиною і щирістю висловленого в них почуття, довершеністю форми, чарівністю мелодій:

Ішов милий горонькою,
Мила — під горою,
Зацвів милий роженькою,
Мила — калиною.

Воістину, і зацвіла калиною, і закрасувалась калиною на лугах нашого мелосу творчість легендарної поетеси.

Три віки ходять пісні, приписувані Марусі Чурай, по нашій землі, три віки любові вже подаровано людям. А попереду — вічність, бо велика любов і велика творчість — невмирущі.

Михайло Стельмах

Пісні, приписувані Марусі Чурай

ІШОВ МИЛИЙ ГОРОНЬКОЮ

Ішов милий горонькою,
Мила — під горою,
Зацвів милий роженькою,
Мила — калиною.

— Ой ти живеш на гороньці,
А я під горою;
Чи ти тужиш так за мною,
Як я за тобою?

Ой коли б ти так нудився,
Як я за тобою,
Жили б, жили, моє серце,
Як риба з водою!

Рибалочка по бережку
Та рибоньку вудить,
А милая по милому
Білим світом нудить.

Рибалочка на човнику
Все рибоньку ловить,
А милая по милому
Білі руки ломить.

Рибалочка по бережку,
Як ластівка, в'ється,
А милая по милому,
Як горлиця, б'ється.

ГРИЦЮ, ГРИЦЮ, ДО РОБОТИ

— Грицю, Грицю, до роботи! —
В Гриця порвані чоботи...
— Грицю, Грицю, до телят! —
В Гриця ніженьки болять...

— Грицю, Грицю, молотити! —
Гриць нездужає робити...
— Грицю, Грицю, врубай дров!
— Кахи-кахи! Нездоров...

— Грицю, Грицю, роби хліб!
— Кахи-кахи! Щось охрип...
— Грицю, Грицю, до Марусі!
— Зараз, зараз уберуся!

— Грицю, Грицю, хоч жениться?
— Не можу одговориться!
— Грицю, Грицю, кого взяти?
— Краще Галі не зіськати!

Галю, серденько моє,
Чи ти підеш за мене?
— Стидкий, бридкий, не люблю
І за тебе не піду!

БОЛИТЬ МОЯ ГОЛОВОНЬКА ВІД САМОГО ЧОЛА

Болить моя головонька від самого чола:
Не бачила миленького ні тепер, ні вчора.
Ой бачиться, не журюся, в тугу не вдаюся,
А як вийду за ворота, од вітру валюся.

Ой бачиться, що не плачу, самі сльози ллються:
Од милого нема людей, од нелюба шлються.
Нема мого миленького, нема мого сонця,—
Ні з ким мені розмовляти, сидя у віконця;
Нема мого миленького, що карії очі,—
Ні з ким мені розмовляти, сидя до півночі.
Нема мого миленького, нема його тута,
Посходила по слідоньках шавлія та рута.
Я шавлію пересію, руту пересаджу,
Таки свого миленького до себе принаджу.
Я шавлію пересію, руту пересмичу,
Таки свого миленького к собі перекличу.
Та вже ж мені не ходити, куди я ходила,
Та вже ж мені не любити, кого я любила.
Та вже ж мені не ходити ранком попід замком,
Та вже ж мені не стояти із моїм коханком.
Та вже ж мені не ходити в ліски по орішки,
Та вже ж мені минулися дівоцькії смішки!
Жаль моєї уродоньки, високого росту,
Прийшлось мені утопиться з високого мосту...

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

За́світ встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводжає:

— Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Чрез чотири неділеньки
Додому вертайся!

— Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось кінь мій вороненький
В воротях спіткнувся.

Ой бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

— Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

КОТИЛИСЯ ВОЗИ З ГОРИ

Котилися вози з гори, та в долині стали,
Любилися, кохалися, та вже перестали.
Любилися, кохалися, щоб мати не знала,
Не дай боже розійтися, як та чорна хмара.

Чорна хмара розійдеться — і дощу не буде,
Ми з тобою розійдемось — любощів не буде.
Ой у полі конопелька, верхи зелененькі,
Покидає милий милу — вороги раденькі.
Не тіштеся, воріженьки, не тіштеся з того,
Коли буде божа воля, то буду я його!

Другий варіант

Котилися вози з гори, та в долині стали,
Любилися, кохалися, та вже перестали.
Любилися, кохалися, що мати не знала,
Прийшлось тепер розійтися, як та чорна хмара.
Котилися вози з гори, поламались спиці,
А вже ж мені не ходити на ті вечорниці.
Котилися вози з гори, поперевертались,
Любилися, кохалися, та й навік розстались...

В ОГОРОДІ ХМЕЛИНОНЬКА

В огороді хмелинонька
Грядки устилає,
Проміж людей дівчинонька
Плаче і ридає.

Що ж хмелина зелененька,
Що не в'ється вгору?
Що ж дівчина молоденька
Проклинає долю?

Як хмелині вгору витись —
Тичини немає;
Як дівчині не журитись —
Козак покидає.

ВІЮТЬ ВІТРИ,
ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не поможуть сльози щастю —
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок —
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі,—
Чи щаслива та билинка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого ж я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

ПРИЛЕТІЛА ЗОЗУЛЕНЬКА...

Прилетіла зозуленька
З темного лісочку,
А як сіла, закувала
В зеленім садочку.

Ой як вийшла Марусенька,
Щоб в неї спитати:
— Скажи мені, зозуленько,
Довго ль мні страждати?

— Ні, недовго, Марусенько,
Ні завтра, ні вчора.
Нудьга твоя закінчиться
Цей день до вечора!

— Бодай же ти, зозуленько,
Сім літ не кувала,
Що ти мені, молоденькій,
Правди не сказала!

ХИЛИЛИСЯ ГУСТІ ЛОЗИ

Хилилися густі лози,
Звідкіль вітер віє,
Дивилися карі очі,
Звідкіль милий їде.

Хилилися густі лози,
Та вже ж перестали,
Дивилися карі очі,
Та й плакати стали...

СТЕЛИСЯ, СТЕЛИСЯ, ЗЕЛЕНИЙ ГОРОШЕ

Стелися, стелися, зелений гороше,
Як лист по воді.
Гей, ви не тіштесь, воріженьки,
Моїй пригоді.

Бо моя пригода, бо моя пригода,
Як літня роса:
Як вітер повіє і сонце пригріє,
Спаде вона вся.
Гей, ти, молоденький, голубе сизенький,
Не в правді живеш:
Минаєш мою хату і мої ворота,
До іншої йдеш.
До іншої йдучи, до іншої йдучи,
Пісеньку пієш,
Мені, молоденькій, голубці сизенькій,
Жалю завдаєш.

ОЙ БОЖЕ Ж МІЙ, БОЖЕ, МИЛИЙ ПОКИДАЄ

Ой боже ж мій, боже, милий покидає,
Милий покидає, іншої шукає!
До іншої ходить, з іншою говорить,
Мене, молодую, до славоньки вводить.

Коли б же я знала, маляра б найняла,
Його біле личко та й намалювала.
Карі оченята, котрі я любила,
Його русі кудрі я б позолотила.

Коли б же я знала, що зі мною буде,
Не пішла б ніколи між чужії люди...
Коли б мені, боже, неділі діждати,
Неділі діждати, на рушничку стати.

Тоді не розлучать ні батько, ні мати,
Ні батько, ні мати, ні суд, ні громада.
Хіба вже розлучать заступ та лопата,
Заступ та лопата, гробовая хата.

ЛЕТИТЬ ГАЛКА ЧЕРЕЗ БАЛКУ

Летить галка через балку,
Літаючи кряче...
Молодая дівчинонька
Ходить гаєм, плаче:

— Не пускає мене мати
Вранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечорниці.

Пусти ж мене, моя мати,
В ліски по горішки,
Чи не найду щастя-долі
Я собі хоч трішки!

— Не пущу ж я, дитя моє,
В ліски по горішки,
Бо вже мені надоїли
Хлоп'ячі насмішки!

Вчора звечора пізненько,
Як мати заснула,
Вийшла слухать соловейка,
Мов зроду не чула.

Вийшла, стала над річкою
Та й дивлюся в воду...
«Тяжко, мати, важко, мати!
Нащо дала вроду?

Змалювала біле личко
І чорнії брови,
Та не дала мені, мати,
Ні щастя, ні долі.

Було б тобі, моя мати,
Цих брів не давати,
Лучче б тобі, моя мати,
Щастя й долю дати!»

ЧИ ТИ, МИЛИЙ, ПИЛОМ ПРИПАВ

Чи ти, милий, пилом припав,
Чи метелицею,
Чом не ходиш ти до мене
Цею вулицею?

Чом не ходиш ти до мене
Крутими горами?
Покидаєш сиротину
Поміж ворогами.
Чом ти мене не послухав,
Як тобі казала:
«Ходім, серце, повінчаймось,
Щоб мати не знала».
Ти все неньку свою слухав,
Мене покидаєш,
Покидаєш сиротину,
Іншої шукаєш.
Найдеш собі дівчиноньку
З карими очима:
Буде тобі, моє серце,
Камінь за плечима.
Найдеш собі дівчиноньку
З чорними бровами,
Та не знайдеш собі правди,
Що була між нами.
Тяжкий камінь, тяжкий-важкий
На серденьку буде.
Покидаєш через неньку —
Сам бог свідком буде.

СИДИТЬ ГОЛУБ НА БЕРЕЗІ

Сидить голуб на березі,
Голубка на вишні:
— Скажи, скажи, моє серце,
Що маєш на мислі?

Ой ти ж мені обіцявся
Любити, як душу,
Тепер мене покидаєш,
Я плакати мушу.
Будь щасливий із тією,
Котру ти кохаєш,
А над мене вірнішої
На світі не знайдеш.
Буду бога я просити,
Щоб ти був щасливий
Чи зі мною, чи з другою —
Повік мені милий!..
Як не хочеш, моє серце,
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля,
Щоб тебе забути.
— Ой є в мене таке зілля
Близько перелазу.
Як дам тобі напитися —
Забудеш відразу.
— Буду пити через силу,
Каплі не упущу,
Тоді я тебе забуду,
Як очі заплющу.
Буду пити, буду пити,
Хоч би через силу,
Тоді я тебе забуду,
Як ляжу в могилу.

ШУМИТЬ-ГУДЕ ДІБРОВОНЬКА

Шумить-гуде дібровонька,
Плаче-тужить дівчинонька,
Вона плаче і ридає,
Долю свою проклинає:

— Ой недоле, всім немила,
Чом ти мене не втопила?
Краще було б утопити,
Аніж з милим розлучити.—
Світить місяць, та не гріє,
У дівчини серце мліє.
Світить місяць, з неба сяє,
А дівчина зомліває:
— Чи я в полі родилася?
Чи я в лісі хрестилася?
Чи у лісі, чи у полі,
Що не дав мені бог долі?
Куди іду, обернуся,
Назад себе подивлюся...
Ох, тепер я добре бачу,
Що я марно літа трачу.
Згину ж марно я у світі,
Без тебе не можу жити.
Скарай, боже, мене з неба,
Бо життя мені не треба.
Ой піду я утоплюся
Або в камінь розіб'юся,
Нехай люди усі знають,
Як з кохання помирають.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці.
Котра дівчина чари добре знала,
Вона ж того Гриця та й причарувала.

Інша дівчина чорнобривая,
Та чарівниченька справедливая.
У неділю рано зіллячко копала,
А у понеділок переполоскала,
Як прийшов вівторок — зілля ізварила,
У середу рано Гриця отруїла.
Надвечір в четвер Гриценько помер,
А прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
— Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?
— Ой мати, мати, жаль ваги не має:
Нехай же Грицьо двоїх не кохає!
Нехай він не буде ні тій, ні мені,
Нехай дістанеться сирій землині.
Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мене мати била!
Оце тобі, Грицю, за теє заплата —
З чотирьох дощок темная хата...

ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ БАРВІНОЧКУ

Зелененький барвіночку,
Стелися низенько,
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько.

Ти, мій милий, не сердись
Та надвечір повернись,
Ти мене не обходи,
Та сміліше підійди.

Зелененький барвіночку,
Стелися ще нижче,
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься ще ближче!

НАД МОЄЮ ХАТИНОЮ

Над моєю хатиною
Чорна хмара стала...
А на мене, молодую,
Поговір та слава!

Ой я тую чорну хмару
Крилом розмахаю...
Перебуду сей поговір,
Перебуду й славу.

Хоч я сюю перебуду,
Другую набуду,
А таки ж я, молодая,
Без слави не буду.

Ой не піде дрібен дощик
Без тучі, без грому...
Ой не вийде дівка заміж
Та й без поговору.

Настучиться, нагримиться —
Дрібен дощик піде...
Насудяться воріженьки —
Дівка заміж піде.

Судіть, судіть, воріженьки,
А я не боюся:
З ким люблюся —
Ізійдуся, не наговорюся.

Судіть, судіть, воріженьки,—
Судила б вас трясця!..
А моєму миленькому
Пошли, боже, щастя...

Пошли, боже, йому щастя,
Ще й добру годину,
Що він мене пригортає,
Як мати дитину.

НА ГОРОДІ ВЕРБА РЯСНА

На городі верба рясна...
Там стояла дівка красна.
Хорошая та вродлива,
Її доля нещаслива.

Її доля нещаслива —
Нема того, що любила.
Нема його та й не буде —
Розраяли вражі люди.

Розраяли, розсудили,
Щоб ми в парі не ходили.
А ми в парі ходить будем,
Як любились, так і будем!

ЧОМ НЕ ГУДУТЬ БУЙНІ ВІТРИ

Чом не гудуть буйні вітри,
Не ламають віти?
Чом не несуть на крилечках
Від милого вісти?

Серце ждало і раділо,
Що милий прилине;
Серце марно сподівалось,
Вже й надія гине...

Ой не гудуть буйні вітри,
Не ламають віти,
Ой не несуть на крилечках
Від милого вісти.

Сохну, в'яну в самотині,
Вже й сльози не ллються,
А над моїм тяжким горем
Вороги сміються...

І сміються, і радіють,
Я ж бога благаю,
Щоб вернувся мій миленький
З далекого краю!..

ЧОГО Ж ВОДА КАЛАМУТНА

Чого ж вода каламутна?
Чи не хвиля збила?
Чого ж і я смутна тепер?
Чи не мати била?

Мене мати та не била —
Самі сльози ллються:
Од милого людей нема,
Од нелюба шлються.

Прийди, милий, подивися,
Яку терплю муку!
Ти хоч в серці, та од тебе
Беруть мою руку.

Спіши, милий! Спаси мене
Од лютой напасти!
За нелюбом коли буду,
То мушу пропасти!

В КІНЦІ ГРЕБЛІ ШУМЛЯТЬ ВЕРБИ

В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила...
Нема того козаченька,
Що я полюбила.

Ой немає козаченька —
Поїхав за Десну;
Рости, рости, дівчинонько,
На другую весну!

Росла, росла дівчинонька
Та на порі стала;
Ждала, ждала козаченька
Та й плакати стала.

Ой не плачте, карі очі,
Така ваша доля:
Полюбила козаченька,
При місяцю стоя!

Зелененькі огірочки.
Жовтенькі цвіточки...
Нема мого миленького,
Плачуть карі очки!

ЯК З ТОБОЙ МИ СПОЗНАВАЛИСЬ

Уривок

Як з тобой ми спознавались —
Сухі дуби розвивались.
Як любитись перестали —
Однолітки сохнуть стали...

Народні варіанти, наслідування та переробки

НЕ СТІЙ, ВЕРБО

Не стій, вербо, над водою
Рано, рано!
Не стій, вербо, над водою
Та ранесенько!

Розвий, вербо, сімсот квіток
Рано, рано!
Розвий, вербо, сімсот квіток
Та ранесенько!

Що всім хлопцям по квітоньці
Рано, рано!
Що всім хлопцям по квітоньці
Та ранесенько!

Тільки Грицеві нема квітки
Рано, рано!
Тільки Грицеві нема квітки
Та ранесенько!

Не журися, милий Грицю,
Рано, рано!
Не журися, милий Грицю,
Та ранесенько!

Буде тобі квітка красна
Рано, рано!
Буде тобі квітка красна
Та ранесенько!

Буде тобі красна Ганна
Рано, рано!
Буде тобі Ганнусенька
Та ранесенько!

ОЙ НЕ ЦВІТИ БУЙНИМ ЦВІТОМ

Ой не цвіти буйним цвітом,
Зелений катране,
Тяжко-важко на серденьку,
Як вечір настане.

Ступай, коню, ступай, коню,
З гори кам'яної
До тієї дівчиноньки,
Що чорнії брови.

«Як не хочеш, дівчинонько.
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля,
Щоб тебе забути».

«Єсть у мене таке зілля,
Росте біля току,
Як дам тобі напитися —
Забудеш до року.

Єсть у мене таке зілля
Біля перелазу,
Як дам тобі напитися —
Забудеш одразу.

Єсть у мене таке зілля,
Росте біля хати,
Як дам тобі напитися —
Й забудеш, як звати».

«Буду пити, буду пити
І краплі не впущу,
Хіба тоді я забуду,
Як очі заплющу».

ІЗ-ЗА ГОРИ СВІТ БІЛЕНЬКИЙ

Із-за гори світ біленький,
Десь поїхав мій миленький,
Десь поїхав, та й немає,
Серце ж моє замирає.

Очі чорні, як терночок,
Брови рівні, як шнурочок,
Личко біле, рум'янеє,—
Серце ж моє коханеє!

Поки тебе не любила,
Спокійніше трохи жила,
А тепер я той день плачу,
Коли тебе не побачу.

ЗАСВИСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвистали козаченьки в похід з полуночі,
Заплакала Марусенька свої ясні очі.
«Не плач, не плач, Марусенько, возьмем тя з собою,
Як будемо від'їжджати в чужую сторону!»

«Ой їдь та їдь, мій миленький, та не забавляйся,
На конику вороненькім назад ворочайся!»
«Ой бог знає, бог відає, чи я повернуся:
Кінь вороний на подвір'ю чогось іспіткнувся!»

Ой йшли ляхи на три шляхи, дороги питали:
«Чи сюди козаки йшли, чи ви не видали?»
Всі поляки йшли та йшли, по три коні мали,
Хвалилися поляченьки, що нас звоювали.

«Ми підемо, пане-брате, козаків рубати,
А як піде зла година, будем утікати!»
Розплачеться, розтужиться Потоцького жона:
«Чи я ж тобі, пане Потоцький, давно не товкла?
Давно уже ти, Потоцький, з козаки воюєш,
Та козаків не звоюєш — свою силу згубиш!»

ЗАСВИСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвистали козаченьки в похід з полуночі,
Заплакала Марусенька свої ясні очі.
«Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися!»
Стоїть місяць над горою, а сонця немає...
Мати сина в доріженьку слізно проводжає:
«Іди, іди, мій синочку, та не забаряйся,
За чотири неділеньки додому вертайся!»
«Ой рад би я, матусенько, скоріше вернуться,
Та щось кінь мій вороненький в воротях спіткнувся.
Ой бог знає, коли вернусь, в якую годину;
Прийми ж мою Марусеньку, як рідну дитину!»
«Ой рада б я Марусеньку за рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене, сину, шанувати?»
«Ой не плачте, не журітесь, в тугу не вдавайтесь:
Заграв кінь мій вороненький,—назад сподівайтесь!»

ОЙ У ПОЛІ ВІТЕР ВІЄ

Ой у полі вітер віє,
А жито половіє,
А козак дівчину та й вірненько любить,
А зайнять не посміє.

Ой тим її не займає,
А що сватати має,
Ой тим же він, ой, та й не горнеться,
А що слави боїться.

Сидить голуб на черешні,
А голубка на вишні,
Ой скажи, ой скажи, серце дівчино,
А що в тебе на мислі.

ГОЛУБ НА ЧЕРЕШНІ,
ГОЛУБКА НА ВИШНІ

Голуб на черешні, голубка на вишні.
«Розкажи, мій милий, що маєш на мислі?»
«Я маю на мислі тебе покидати:
Через воріженьки не можу тя взяти.
Через воріженьки, через поговори...
Не дають перейти до тебе дороги».
Ой в моїм садочку стежечка вузенька,—
Ніхто в нім не ходить, лиш я, молоденька.
В правій руці ключик від мого серденька.
Бо моє серденько треба замикати,
Бо казав мій милий, що ме покидати:
«Через воріженьки не можу тя взяти».

НЕМА ГІРШ НІКОМУ

Нема гірш нікому, як тій сиротині:
Ніхто не пригорне при лихій годині!
Не пригорне батько, не пригорне мати,
Тільки той пригорне, що думає взяти.

Налетіли гуси з далекого краю,
Замутили воду в тихому Дунаю.
Бодай сірі гуси з пір'ячком пропали,
Що нас розлучили, як голубів пару!

Як ми кохалися, як зерно в горісі,
Тепер розійшлися, як туман по лісі!
Як ми кохалися, як голубів пара,
Тепер розійшлися, як чорная хмара!

ОДНА ГОРА ВИСОКАЯ

Одна гора високая,
А другая низька...
Одна мила далекая,
А другая близька.

У цієї близенької
Воли та корови,
А в тієї далекої
Та чорнії брови.

У цієї близенької
Воли поздихають,
А в тієї далекої
Брівки не злиняють.

У цієї близенької
Рушник на кілочку,
А в тієї далекої
Брови на шнурочку.

Ой я цюю близенькую
Людям подарую,
А до тої далекої
Пішки помандрую!

ЧЕРВОНАЯ КАЛИНОНЬКА

Червоная калинонька,
Білеє деревце.
— Чом не ходиш, не говориш,
Моє любе серце?

— Ой як мені, моя мила,
До тебе ходити?
Кругом жиють воріженьки —
Нас будуть судити.

— Нехай судять, нехай радять,
Вони про те знають,
Пройде лиха годинонька,
Вони й перестануть.

Над моїми ворітьми
Та чорная хмара,
А на мене, молодую,
Поговір та слава.

Ой я тую чорну хмару
Рукавом розмаю,
Пережила поговори,
Перебуду й славу.

УЖЕ Ж МЕНІ НЕ ХОДИТИ

Уже ж мені не ходити,
Куди я ходила,
А вже ж мені не любити,
Кого я любила.

Уже ж мені не ходити
У ліс по горішки,
А вже ж мені забувати
Реготи та смішки.

ПОВІЙ, ВІТРЕ БУЙНЕСЕЧКИЙ

— Повій, вітре буйнесечкий,
З глибокого яру.
Вернись, милий, чорнобривий,
З далекого краю.

— Ой рад би я повіяти,
Коли яр глибокий.
Ой рад би я вернутися,
Коли край далекий.

Яр глибокий — не глибокий,
Мусю повівати.
Край далекий — не далекий,
Мусю прибувати.

Попід гору несла воду,
Коромисло гнеться.
Питається дочка мами,
Чи милий вернеться.

— Ой як не вернувся досі,
Десь і не вернеться.
Найшов кращу десь від тебе,
А з тебе сміється.

Хилітеся, сухі лози,
Відкіль вітер віє.
Дивітеся, карі очі,
Чи милий не їде.

Хилилися сухі лози,
Та вже й перестали.
Дивилися карі очі,
Та й плакати стали.

Дайте мені сокирочки —
Вирубати лози.
Дайте мені хустиночки —
Обітерти сльози.

Сокирочка та й тупая —
Лози не рубає.
Хустиночка шовковая —
Сльози не втирає.

Кохалися-любилися,
Як голубів пара.
Розійшлися, розвелися,
Як чорная хмара.

ОЙ ЯК МИ СЯ ПОЛЮБИЛИ

Ой як ми ся полюбили —
Сухі дуби цвіли.
А як ми ся розходили —
Зелені пов'їли.

Ой як ми ся полюбили,
Все стиха-стихенька,
А як ми ся розходили,
Плакали серденька.

ШУМИТЬ-ГУДЕ ДУБРОВОНЬКА

Шумить-гуде дубровонька, плаче-тужить дівчинонька,
Плаче-тужить, ще й ридає, долю свою проклинає:
«Доле моя нещаслива, що ти мені наробила,
Нащо мене рятувала, як я в морі потопала?
Чи я в полі родилася, чи я в лісі хрестилася,
Чи таких кумів набрали, що гіркую долю дали?
Чи такії куми прийшли — щастя-долі не принесли,
Чи такая баба брала — щастя-долі не давала.
Ой боже ж мій милостивий, трачу літа без дружини,
Трачу літа без дружини, сама живу у пустині!
Хіба піду утоплюся або в камінь розіб'юся,
Та нехай же люди знають, як з кохання помирають!»

КОТИЛИСЯ ВОЗИ З ГОРИ

Котилися вози з гори, та в долині стали,
Любилися-кохалися, та вже перестали.
Котилися вози з гори, поламались спиці,
А вже ж мені не ходити на ті вечорниці.
Любилися-кохалися, що мати не знала,
Тепер прийшлось розійтися, як та чорна хмара.
Чорна хмара розійдеться — і дощу не буде,
Ми з тобою розійдемось — кохання не буде,
Повій, вітре буйнесенький, звідкіль тебе прошу,
Розвій, вітре, мою тугу, що на серці ношу.
Повій, вітре, із-за гори, звідкіль я жадаю,
Та з тієї сторононьки, де милого маю.
Сію гречку за греблею — вже зелена сходить;
Ой великеє кохання до біди доводить.
Милий милу покидає, сам він од'їжджає,
Ой у тузі, сердешную, саму залишає.

КОТИЛИСЯ ВОЗИ З ГОРИ

Котилися вози з гори,
Поламались ярма.
А вже ж мені не ходити,
Де дівчина гарна.

Котилися вози з гори,
Поламались осі.
А вже ж мені не ходити
До дівчини в гості.

Котилися вози з гори,
Поламались шпиці.
А вже ж мені не ходити
На ті вечорниці.

А у тої близенької
Рушник на кілочку,
А у тої далекої
Брови на шнурочку.

А у тої близенької
Воли та корови,
А у тої далекої
Гарні чорні брови.

А до тої близенької
Через тин до хати,
А до тої далекої
Три милі скакати.

Ой я тую близенькую
Людям подарую,
А до тої далекої
Сам я помандрую.

КОЛО МЛИНА, КОЛО БРОДУ

Коло млина, коло броду
Два голуби пили воду.

Вони пили, напилися
Та й до гори піднялися.

Вони пили, вуркотіли,
Ізнялися, полетіли.

Крилечками стрепенули,
Про кохання спом'янули.

— Як ми, серце, кохалися,
Сухі дуби розвивались,

А як же ми перестали,
То й зелені повсихали.

Горе тому козакові,
Що на сивім коникові,

Що на сивім коникові,
Ще й шаблюка на бокові.

Горе тому, що кохає:
З стремен ніжок не виймає.

ПРИЛЕТІЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Прилетіла зозуленька
З темного лісочку,
Сіла, впала, закувала
В зеленім садочку.

Вийшла, вийшла дівчинонька
В неї запитати:
— Скажи мені, чи ще довго
Судженого ждати?

А зозуля кує, кує
Коло її двора:
— Будеш ждати судженого
Сім днів до вечора.

— Бодай же ти, зозуленько,
Сім літ не кувала,
Що ти мені, молоденькій,
Правди не сказала.

КУДИ БУЛО ДАВНО ЛІСИ

Куди було давно ліси,
Туда тепер згари.
А як ми ся полюбили —
Нам не було пари.

Та поки ми ся любили —
Сухі дуби цвіли,
А як ми ся залишили —
Й сиренькі пов'яли.

Та як ми ся та й любили,
То гай розвивався,
А як ми ся розлучили,
То мир дивувався.

А не тому дивувався,
Що ми ся любили,
Але тому дивувався,
Що ми розлучились.

ЗАШУМІЛА ЛІЩИНОНЬКА

Зашуміла ліщинонька.
Заплакала дівчинонька.
Заплакала, затужила —
Нема того, що любила.

Нема його і не буде —
Розраяли злії люди.
Розраяли, розсудили,
Щоб ми в парі не ходили.

Як не знайду я милого,
Піду в море утоплюся,
Чи косою удавлюся,
Або в камінь розіб'юся.

Скажу, скажу щиру правду:
Вірно люблю, ще й кохаю!
Вірно люблю, ще й кохаю,
Як не бачу, то вмираю!

ПОСАДИЛА ОГІРОЧКИ

Посадила огірочки
Близько над водою,
Поливала огірочки
Дрібною сльозою.

Ростіть, ростіть, огірочки,
В чотири листочки!..
Не бачила миленького
Аж три вечорочки!

На четвертий побачила,
Як череду гнала,
Не сказала «добривечір»,
Бо мати стояла.

Летить орел сизокрилий
Та й летячи кряче:
«Перекажи дівчиноньці,
Що за мною плаче,

Нехай вона та й не плаче,
Бо я не журюся;
Нехай вона заміж іде,
А я оженюся!»

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівка чарівниця,
Котрая дівчина чорні брови має,
То тая дівчина усі чари знає.

Ой одна дівчина та чарів не знала,
Та і тая Гриця та й причарувала.
У неділю рано зіллячко копала,
А у понеділок переполоскала.

У вівторок рано зіллячко варила,
У середу рано Гриця отруїла.
Як прийшов четвер, Гриць уже умер,
Як прийшла п'ятниця, поховали Гриця.

А в суботу рано мати дочку била:
— Ой нащо ти, доню, Гриця отруїла?
— Ой мати, мати, жалю в вас немає,
Нехай же Гриценько нас двох не кохає.

Ой нехай не буде ні тій, ні мені,
Нехай достанеться та сирій землі.
Оце тобі, Грицю, такая заплата,
Із чотирьох дощок темненькая хата.

Маруся
Чурай

В історії української культури є ще чимало недосліджених сторінок, чимало нерозкритих таємниць. Ми не знаємо ще багатьох поетів, композиторів, авторів чудових творів, які й досі побутують у народі. До останнього часу мало хто знав, що слова і музика широковідомої пісні «Їхав козак за Дунай» належать українському поетові кінця XVII сторіччя, козаку Харківського полку Семену Климовському, який увійшов в історію української культури як «козак-віршувальник», а слова популярного дуета «Де ти бродиш, моя доле» написані українським письменником Степаном Писаревським (1789—1839, виступав у літературі під псевдонімом Стецька Шерепері).

Небагатьом відомо також, що слова пісні про народного героя Устима Кармалюка «За Сибіром сонце сходить» написані польсько-українськими поетами Тимком Падурою та Яном Комарницьким, членами музичного гуртка, який існував у першій чверті XIX сторіччя в маєтку польського громадського діяча Вацлава Ржевуського (1765—1831) [1], а музику до пісні створив сам фундатор гуртка Вацлав Ржевуський.

Згадаймо ще такі пісні, як «Дивлюсь я на небо», слова якої належать українському поетові Михайлу Петренку, а музика — харківській аматорці Л. Александровій, як «Гандзя» і «Нащо мені чорні брови», музику до яких написав у першій половині XIX сторіччя український композитор Денис Бонковський. До останнього часу ми не знали, що мелодію до популярної української пісні на слова Т. Г. Шевченка «Думи мої, думи мої...» створив нікому не відомий аматор К. Борисюк.

Імена багатьох піснетворців розкрили невтомні дослідники української народної творчості, та роботи тут ще непочатий край.

---

[1] Вацлав Ржевуський був знавцем українського фольклору і любителем музики. У своєму маєтку в с. Саврані на Волині він створив музичний гурток, до якого входили не лише музиканти, але й поети, що складали тексти пісень. Музику до них здебільшого писав сам Ржевуський.

Нині майже забуто ім'я легендарної поетеси та співачки Марусі Чурай, про яку ще в минулому сторіччі на Україні ходило чимало легенд і переказів. Спираючись на ці легенди, дехто з учених минулого століття навіть дійшов висновку, що Маруся Чурай — не витвір народної фантазії, а історична особа.

Український буржуазний історик, директор Чернігівського музею старовини, автор чотиритомного «Малоросійського родословника», «Актової книги Полтавського міського управління XVII сторіччя» (Чернігів, 1914) та інших праць, В. Л. Модзалевський у своїй статті про Марусю Чурай, вміщеній в «Русском биографическом словаре», писав:

«Чурай, Маруся (Марина Гордіївна), складальниця малоросійських пісень... З пісень, які, безумовно, належать Марусі, найбільш відомі: «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю», «Грицю, Грицю, до роботи», «Сидить голуб на березі», «Засвистали козаченьки», «Котилися вози з гори» та ін.» [1].

Ще до появи цієї статті професор Київського університету, знавець староруської літератури та народної поезії П. В. Владимиров у статті «Участь російської жінки в розвитку народної словесності і перші російські письменниці XVIII століття», торкаючись творчості Марусі Чурай, відзначав: «Ми не знаємо, наскільки обгрунтовано приписуються їй відомі малоросійські пісні «Віють вітри, віють буйні» або «Ой не ходи, Грицю» та ін., але, безперечно, Маруся Чурай була імпровізаторкою деяких малоросійських пісень» [2].

Ця думка одного з авторитетних фахівців у галузі народної поетичної творчості заслуговує найпильнішої уваги. Як і В. Л. Модзалевський, він не виключав, що Маруся Чурай — історична особа. До такого ж висновку схилявся і російський бібліограф М. М. Голіцин, який стверджував, що Маруся Чурай — була «імпро-

---

[1] Русский биографический словарь под наблюдением А. А. Половцева. СПб., 1905, стор. 460—461.

[2] «Университетские известия». К., травень, 1892, стор. 101.

візаторкою малоросійських пісень і однією з кращих співачок свого часу»[1].

Слід підкреслити, що всі дослідники одностайно посилались на біографічний нарис про Марусю Чурай, написаний О. Шкляревським і опублікований 1877 року в петербурзькому журналі «Пчела»[2]. В цьому нарисі О. Шкляревський зазначав, що українські пісні невідомих авторів були більш поширені в народі, ніж пісні, створені деякими поетами. «...Імена авторів цих пісень здебільшого невідомі,— писав він.— Народний поголос лише іноді доносить їх нащадкам. Так сталося з ім'ям однієї української співачки, можливо, завдяки її сумній і романтичній долі. По Україні, переважно у Полтавській губернії, а також частково в Київській і Чернігівській, ходить переказ, що автором відомих і найпоширеніших у слов'янському світі малоросійських пісень була дуже молода дівчина, козачка, яку звали Маруся[3] Гордіївна Чурай».

У своєму нарисі про талановиту піснетворку О. Шкляревський спирався на легенди й народні перекази, а також використав розповіді, почуті ним од відомого українського письменника Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, який багато років збирав фольклорні матеріали про Марусю Чурай.

---

[1] Н. Н. Голицын. Библиографический словарь русских писательниц. СПб., 1889, стор. 273.

[2] А. Шкляревский. Маруся Чурай (Малороссийская певунья).— «Пчела», 1877, № 45, стор. 711.
Шкляревський Олександр Андрійович, письменник і журналіст, нар. в с. Ірклієві, Золотоніського повіту, Полтавської губернії, 2(14) лютого 1837 р., помер в Петербурзі 4(16) листопада 1883 р. Друкував свої дописи в харківських і полтавських газетах. У 1869 р. переїхав до Петербурга, де був співробітником багатьох столичних журналів і газет. Протягом усього свого життя цікавився українським фольклором і збирав народні оповідання про Марусю Чурай.

[3] Всіх дівчат на Україні звуть зменшувальними іменами. Маруся — зменшувальне ім'я від Марії та Марини. Тому, як звали Марусю Чурай, Марія чи Марина,— мені невідомо. (Примітка О. Шкляревського.— Л. К.).

Перекази про легендарну українську дівчину цікавили багатьох поетів, письменників і драматургів Росії та України. Так 1839 року російський драматург О. О. Шаховськой видав історичну повість «Маруся — малоросійська Сафо», очевидно, використавши для неї розповіді й фольклорні матеріали Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, з яким зустрічався під час свого перебування в Харкові. Український письменник і драматург Г. М. Бораковський (1846—1890) у восьмидесятих роках створив історичну драму «Маруся Чурай — українська піснетворка» [1], в основу якої поклав оповідання старого полтавського козака.

Останнє підтверджує український бібліограф та літературний критик М. Ф. Комаров (М. Комар), який зазначає, що «фабулу цієї драми автор взяв з народних оповідань про те, що ще за Богдана Хмельницького жила на Україні дівчина Маруся Чурай, котра дуже гарно складала пісні...» [2].

Як бачимо, матеріалом до вищезгаданих творів, як і для художніх творів інших авторів («Чарівниця» Л. Боровиковського, «Розмай» С. Руданського, «Ой не ходи, Грицю...» В. Самійленка та ін.), послужили народні перекази про Марусю Чурай.

Не можна не відзначити, що ці перекази, зібрані у різний час і різними особами, у досить сталій формі повторювали одні й ті самі факти з життя талановитої піснетворки і розглядалися фольклористами і письменниками минулого як пам'ятники, створені народом легендарній поетесі, а інколи й прирівнювалися ними до справжніх історичних документів. Так, у примітці до згадуваної повісті О. Шаховського «Маруся — малоросійська Сафо» зазначалося, що зміст повісті побудовано на історичних фактах.

---

[1] Г. Бораковський. Збірник драматичних творів, т. I. Львів, 1888.

[2] М. Комар. Збірник драматичних творів.— «Зоря», 1889, № 1, стор. 13—14.

На жаль, фольклорні матеріали, якими користувалися автори минулого століття, до нас не дійшли. Усні перекази про Марусю Чурай нині майже забуті. Тому дехто з дослідників взагалі заперечував їх існування і вважав Марусю Чурай плодом творчої фантазії поетів і письменників минулого сторіччя.

У зв'язку з цим цікаво буде навести текст пісні «Ой по горі, по долині»:

Ой по горі, по долині,
По широкій Україні,
Ой там Грицик конем грає
Та й сам себе розважає:

«Ой чи мені женитися,
Чи самому журитися?
А чи мені листи слати,
Чи самому поїхати?..

Ой гукну я друга свого:
«Осідлай же вороного,
Та поїдем до матусі,
Та одвідаєм Марусю».

— Здрастуй, здрастуй ти, матусю,
Я приїхав по Марусю,
Хочу стать тобі ріднею,
Будь ти ненькою моєю».

Потім Грицик повертався
Та з Галею повінчався;
Як Маруся про те взнала,
Заплакала, заридала.

Як Маруся про те взнала,
Заплакала, заридала,
Отрутоньку готувала,
Та ще пісеньку складала:

— Ой помреш же ти, мій милий,
Ляжеш, ляжеш у могилу,
У зіллячко у зелене,
Що сміявся ти із мене [1].

У наведеному тексті не згадується ім'я Марусі Чурай, але зміст пісні дає підстави припустити, що мова йде про неї. І хоч ця пісня створена набагато пізніше, вона може бути певним доказом існування пісенного фольклору про Марусю Чурай.

Документально історичність особи Марусі Чурай поки що нічим не підтверджується. Автографи пісень, які їй приписуються, нам невідомі. Записи народних переказів, що ними користувалися автори минулого століття, до нас не дійшли.

Чи існувала справді Маруся Чурай, чи це лише збірний образ, створений народною фантазією і зафіксований у працях вчених, у творах письменників і поетів? Дати категоричну відповідь на це запитання поки що неможливо. Доки не будуть знайдені відповідні документи, все, що стосується Марусі Чурай, межує з легендою.

Яким же вимальовується образ легендарної Марусі Чурай з названих вище художніх творів та досліджень, коли припустити, що їх автори користувалися народними переказами, легендами, які до нас не дійшли?

Маруся (Марина Гордіївна) Чурай, як твердить О. Шаховськой, народилася у Полтавському посаді, в родині урядника Полтавського охочекомонного [2] козацького полку Гордія Чурая 1625 року. Будинок Гордія Чурая стояв на березі Ворскли, недалеко від того місця, на якому 1650 року було засновано полтавський Хрестовоздвиженський монастир, що зберігся до наших днів.

---

[1] Записано автором цього нарису в 1968 р. від Поліни Євтихіївни Смирської, 1911 р. нар., в м. Жовті Води, Дніпропетровської області. Як розповідає П. Є. Смирська, вона знала цю пісню від своєї баби О. Ф. Чорнонос (пом. в 1935 р. у віці 98 років), а та чула її від свого діда, вихідця з Полтавської губернії.

[2] Охочекомонний — добровільний кінний.

Батько Марусі, Гордій Чурай, був людиною хороброю, чесною. Він палко любив свою батьківщину й ненавидів її ворогів. Якось, під час сварки з одним шляхтичем, не витримавши його знущань з народу, він вихопив із піхов шаблю і зарубав шляхтича. Після цього Гордію Чураю довелось тікати з Полтави. Він подався на Січ, пристав до гетьмана нереєстрового козацтва Павлюка (Бута) і разом з ним брав участь у повстанні проти польської шляхти. У битві під Кумейками (1637) козаки зазнали поразки. Гордій Чурай разом з гетьманом Павлюком та іншою козацькою старшиною потрапив до рук польського коронного гетьмана М. Потоцького. Полонених привезли до Варшави і там стратили.

Відважний урядник користувався у полтавчан великою шаною і любов'ю. Не випадково народ склав про нього пісню, яку наводить відомий український історик та фольклорист М. Максимович у своєму збірнику українських народних пісень:

Орлику, сизий орлику, молодий Чураю!
Ой забили ж тебе ляхи та в своєму краю.
Ой забили ж тебе ляхи із твоїм гетьманом,
Із твоїм гетьманом, що паном Степаном [1].

Орлику, сизий орлику! Орлів-братів маєш,
Що старі та молодії, сам їх добре знаєш.
Що старі та молодії — всі в тебе вдалися,
Відомстити та за тебе усі поклялися... [2]

Після смерті Гордія Чурая його дружина Горпина залишилася удвох із дочкою. Полтавці оточили їх теплотою й увагою. Цьому значною мірою сприяла і обдарованість Марусі. Дівчина з чарівною зовнішністю й

---

[1] В українському фольклорі є багато випадків, коли в піснях і народних оповіданнях змінені імена, а іноді й прізвища історичних осіб. У даному випадку змінено (очевидно, для рими) ім'я гетьмана Павла Павлюка, якого в пісні названо Степаном.

[2] Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем, ч. I, кн. I, Украинские думы. М., 1834, стор. 95.

добрим серцем, Маруся мала гарний голос і чудово співала пісні, які сама складала з різних приводів, і часто навіть у звичайній розмові викладала свої думки віршами.

Один із сучасників Марусі, висловлювання якого наводить О. Шаховськой, зазначав, що «чорні очі її горіли як вогонь у кришталевій лампаді; обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Ах, що то за голос був! Такого дзвінкого і солодкого співу не чувано навіть від київських бурсаків» [1].

О. Шкляревський, який у дитинстві бував у Г. Квітки-Основ'яненка і бачив там портрет Марусі Чурай, так описує легендарну співачку: «Маруся була справжня красуня і в суто малоросійському стилі: дрібненькая (тобто невелика на зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка, як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою білою вишитою сорочкою бюстиком, з крихітними ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглим личком, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями... Голівку дівчини покривало розкішне, чорне як смола, волосся, заплетене ззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр, зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому у Марусі Чурай було круте, трохи випукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбиком ніс» [2].

Впадає в око деяка суперечність між цими двома описами зовнішності Марусі Чурай. За свідченнями сучасника, вона була висока на зріст. О. Шкляревський твердить, що вона була «мініатюрно складена». Сучасник зазначає, що обличчя її було біле, О. Шкляревський пише, що воно було смагляве. У цьому немає нічого дивного. Адже О. Шаховськой наводить твердження люди-

---

[1] А. Шаховской. Маруся — малороссийская Сафо (в кн.: «Сто русских литераторов», т. I. СПб., 1839, стор. 772).
[2] А. Шкляревский. Маруся Чурай (Малороссийская певунья).— «Пчела», 1877, № 45, стор. 711.

ни, яка нібито бачила Марусю, а О. Шкляревський бачив лише її портрет, до того ж невідомо, чи писаний той портрет з натури, чи він був до певної міри творчою фантазією невідомого художника [1]. Крім того, слід мати на увазі, що О. Шкляревський бачив цей портрет у дитинстві, а свій нарис писав майже через тридцять років після того. Тут могла і пам'ять зрадити письменникові. Та й незалежно від цього за портретом майже неможливо встановити справжній зріст людини, дати точний опис кольору обличчя. Адже на портреті і фарби могли зблякнути від часу, а самий добір фарб значною мірою залежав і від освітлення, і від смаку художника.

Проте зіставлення обох описів дає змогу знайти в них спільні риси і, отже, уявити зовнішній вигляд Марусі Чурай.

Певна річ, з такою чарівною зовнішністю, маючи від природи життєрадісну вдачу та вміючи складати пісні, які вона гарно співала, дівчина подобалась місцевим парубкам. Серед них помітно вирізнявся реєстровий козак Полтавського полку, згодом значковий товариш Іскра.

О. Шкляревський називає в своєму нарисі цього Іскру Петром і пише, що він нібито доводився рідним або двоюрідним дідом полковникові Іванові Іскрі, страченому Мазепою.

О. Шаховськой та Г. Бораковський називають Іскру Кіндратом. А В. Л. Модзалевський [2] твердив, що справжнє ім'я Іскри — Іван Якович Іскра (Іскренко) і що він був сином відомого гетьмана Якова Іскри-Острянина (Остряниці) і не дідом, а батьком полковника Івана Іскри. Молодий козак був палким прихильником Богдана Хмельницького. Гетьман, у свою чергу, високо цінив у ньому чесність, безмежну хоробрість і палку любов до вітчизни.

---

[1] Цей портрет досі не розшуканий.

[2] В. Л. Модзалевський. Малоросійський родословник, т. 2. К., 1910, стор. 251.

За переказами, Іван Іскра був людиною мовчазної, похмурої вдачі й виняткової правдивості та благородства. Він палко любив Марусю Чурай, хоч ніколи не відкривав їй своїх почуттів, бо знав, що її серце належало іншому. Цим іншим був молодий козак Григорій, або Гриць. У О. Шкляревського — це син хорунжого Полтавського полку Грицько Остапенко, у О. Шаховського та Г. Бораковського — Григорій Бобренко. Але в списках, що зберігаються в Інституті історії АН УРСР, серед реєстрових козаків Полтавського полку ці прізвища не зустрічаються.

О. Шаховськой писав, що нібито Гриць Бобренко був молочним братом Марусі. Високий на зріст, з русявими кучерями й карими очима, він вигідно відрізнявся від Івана Іскри. Цей опис збігається з тим описом, що ми його знаходимо в одній з пісень Марусі Чурай:

Коли б же я знала, маляра б найняла,
Його біле личко та й намалювала.
Карі оченята, котрі я любила,
Його русі кудрі я б позолотила.

Людина слабовольна й безхарактерна, Гриць був під великим впливом своєї матері, яка й чути не хотіла про одруження сина з Марусею. Вольова і користолюбна жінка єднала за дружину Грицеві племінницю полковника Мартина Пушкаря, дочку осавула Федора Вишняка, Ганну (Галю) Вишняк.

Маруся, очевидно, знала про це, і це не могло її не хвилювати. Особливо болісно переживала вона, коли Гриць не приходив на обіцяне побачення. Тоді в голові дівчини роїлися сумні думки, які вона виливала в чудові поетичні рядки:

Болить моя головонька від самого чола:
Не бачила миленького ні тепер, ні вчора.
Ой бачиться, не журюся, в тугу не вдаюся,
А як вийду за ворота, од вітру валюся.
Ой бачиться, що не плачу, самі сльози ллються:
Од милого нема людей,
Од нелюба шлються.

У цих рядках Маруся недвозначно натякала на те, що, покірний матері, Гриць не засилав до неї сватів, тоді як Іван Іскра, це добре відчувала дівчина, мріяв мати її за дружину.

В іншій пісні, створеній, очевидно, тоді ж, вона змальовує коханого, який іде Полтавою. Сумніви крають дівоче серце: чи любить її Гриць, чи згадує її:

Ішов милий горонькою,
Мила — під горою,
Зацвів милий роженькою,
Мила — калиною.

— Ой ти живеш на гороньці,
А я під горою;
Чи ти тужиш так за мною,
Як я за тобою?

Та, кохаючи Гриця, Маруся водночас добре знала вади свого обранця й висміювала їх у жартівливих та гумористичних піснях. Ось одна з них:

— Грицю, Грицю, до роботи! —
В Гриця порвані чоботи...

— Грицю, Грицю, до телят! —
В Гриця ніженьки болять...

— Грицю, Грицю, до Марусі!
— Зараз, зараз уберуся!

Маруся кепкує з безвольного хлопця, який не може відстояти своє кохання, і в пісні з'являються рядки:

— Грицю, Грицю, хоч жениться?
— Не можу одговориться!

Це вже ніби натяк на те, що Гриць не може відмовити своїй матері в її намірах одружити його з Галею Вишняк.

Пізніше Маруся в одній з приписуваних їй пісень ще раз підкреслить безвольність Гриця, безвольність, яка згодом приведе до трагічної розв'язки. Рядки цієї пісні сповнені глибокого драматизму:

Чом ти мене не послухав, як тобі казала:
«Ходім, серце, повінчаймось, щоб мати не знала».
Ти все неньку свою слухав, мене покидаєш,
Покидаєш сиротину, іншої шукаєш.

Гірким докором звучать заключні слова:

Тяжкий камінь, тяжкий-важкий на серденьку буде.
Покидаєш через неньку — сам бог свідком буде!

Навесні 1648 року почалася визвольна війна українського народу проти польської шляхти під проводом Богдана Хмельницького. Піднявся на боротьбу з польськими поневолювачами і Полтавський полк, в якому служили начебто Іван Іскра та Грицько Бобренко.

Для Марусі розлука з коханим була тяжким ударом. Очевидно, саме тоді вона склала чудову пісню, сповнену болю й страху перед невідомим. Ця пісня в наші дні співається у маршовому темпі і починається словами «Засвистали козаченьки». Зовсім не так співали цю пісню колись. Її виконували повільно, виповнюючи кожний рядок глибоким сумом. Проникливо звучали початкові рядки:

За́світ встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

Справді, готуючись до походу, козаки вставали засвіт, тобто вдосвіта, і скликали їх зовсім не свистом, а ударом литавр.

Коли пісня співалася у повільному темпі, вимовляти слова «засвіт встали», в яких стоять поряд чотири при-

голосні, було не важко. Та коли згодом темп пісні змінився і вона з ліричної стала бойовою козацькою піснею, важкі для вимови слова, очевидно, через незручність артикуляції, перетворилися на «засвистали».

У цій пісні є уже натяк на взаємини між Марусею і матір'ю Гриця.

Рушаючи в похід, козак, а це був, треба гадати, Гриць, звертається до своєї матері:

— Ой бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.
Прийми ж її, матусенько,
Бо все в божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

У наші дні відповідь матері козакові звучить так:

— Ой рада б я Марусеньку за рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене, сину, поважати?

Та хіба така відповідь була природною в устах старої Бобренчихи, яка рішуче повстала проти кохання Гриця і Марусі, яка весь час прагнула одружити сина з Галею Вишняк? Безперечно, ні. Отже, з цього можна зробити висновок, що наведені два рядки є нашаруванням пізніших часів.

Справжні рядки, які ми знаходимо в одній з перших публікацій цієї пісні, пісеннику «Молодчик с молодкою на гулянье с песельниками...», виданому в Петербурзі в 1790 році (стор. 179), такі:

— Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Саме ці рядки відповідають вдачі й намірам Грицевої матері.

Пісня «Засвіт встали козаченьки» з давніх часів користується великою популярністю. Очевидно, ще в XVII віці з'явився новий її варіант, у якому відображено події, пов'язані з битвою військ Богдана Хмельницького з польською шляхтою. 16 травня 1648 року козаки розгромили коронне військо під Корсунем. Коронний гетьман Потоцький і польний гетьман Калиновський потрапили в полон. У пісні йдеться про плач дружини Потоцького, що символізує настрої польської шляхти після поразки під Жовтими Водами та Корсунем.

Пісню було записано і опубліковано в 1878 році відомим українським вченим, поетом і фольклористом Я. Ф. Головацьким (1814—1888). Перша половина її є повною ремінісценцією основного тексту пісні. Новий текст починається з другої половини пісні:

Ой шли ляхи на три шляхи, дороги питали:
«Сли' сюди козаки йшли, чи ви не видали?»
Всі поляки, які йшли, по три коні мали,
Хвалилися поляченьки, що в'ни звоювали:
«Ми підемо, пане-брате, козаків рубати,
А як прийде зла година, будем утікати».
Розплачеться, розтужиться Потоцького жона:
«Чи я ж тобі, пан Потоцький, давно не товкла?
Давно уже ти, Потоцький, з козаки воюєш,
Ти козаків не звоюєш — свою силу згубиш!» [1]

Після публікації Я. Ф. Головацького цю пісню було записано в різних місцях, у тому числі в Галичині, що свідчить про її значне поширення.

Цей варіант був, мабуть, першою спробою пристосувати приписувану Марусі Чурай пісню родинно-побутового характеру до нових умов, перетворити її на бойову, маршово-похідну. Надалі маршовий темп закріпився за основним текстом і зберігся до наших днів.

---

[1] Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, ч. I. М., 1878, стор. 25.

Мабуть, саме на цей час припадає також створення таких пісень, як «В огороді хмелинонька грядки устилає», «Шумить-гуде дібровонька» та інші.

Сумуючи за своїм коханим, пише О. Шкляревський, не маючи від нього жодної звістки, Маруся пішла на прощу до Києво-Печерської лаври, щоб у молитві знайти заспокоєння. Напевне, тут, почуваючи себе самотньою в чужому й далекому місті, вона створила одну з кращих своїх пісень, у якій із великою силою виявляється душевний біль дівчини. Це пісня «Віють вітри, віють буйні», яку І. Котляревський використав згодом у своїй «Наталці Полтавці».

У цій пісні Маруся згадує свої щасливі дні, коли Гриць був із нею:

Не поможуть сльози щастю,
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок,—
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі;
Чи щаслива ж та билинка,
Що росте у полі.

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Текст цієї пісні дійшов до нас майже в недоторканому вигляді. Але на одне різночитання слід звернути увагу. У переважній більшості відомих нам варіантів співалося: «Тяжко жити без милого і в своїй сторонці». Такий варіант подається і в найранішій публікації пісні «Віють вітри...» — в додатку до харківського альманаху «Утренняя звезда», № 2, за 1833/34 рік [1].

---

[1] На обкладинці цього додатку написано: «Малороссийские песни из оперы «Наталка Полтавка», соч. И. П. Котляревского. Музыка А. И. Барсицкого».

Це суперечить народним переказам, за якими пісню створено не в Полтаві (у своїй сторонці), а на чужині (в Києві). Підтвердження цього ми знаходимо у збірці М. А. Маркевича «Южноруські пісні з голосами», де п'ята строфа подана так:

Що у полі, на пісочку, без роси, на сонці,
Тяжко жити без милого на чужій сторонці.

Слід мати на увазі, що М. А. Маркевич записав пісню з народних уст, а А. І. Барсицький узяв текст із п'єси І. Котляревського, яка тоді ще не була видана [1].

Очевидно, текст пісні «Віють вітри...» був спеціально пристосований І. Котляревським для п'єси, оскільки Наталка співала її у себе на Полтавщині, і тому слова «на чужій сторонці» були замінені словами «і в своїй сторонці». У такому вигляді текст поширився по всій Україні.

Так, саме «на чужій», а не «і в своїй», як співають у наші дні. З цього рядка випливає, що «Віють вітри...» Маруся створила «на чужій сторонці».

Можна гадати, що в Києві, не знайшовши заспокоєння в молитвах, дівчина пішла до ворожки, і та наговорила їй нісенітниць. Маруся одразу відчула, що її обдурено, і в новій пісні змалювала хитру ворожку в образі зозулі:

— Скажи мені, зозуленько, довго ль мні страждати? — запитує вона у ворожки зозулі.

— Ні, недовго,— відповідає їй ворожка,— нудьга твоя закінчиться цей день до вечора!

Та Маруся знає, що це брехня, бо козаки ще на війні, похід не закінчився. Обман очевидний, і Маруся закінчує свою пісню гнівними словами:

— Бодай же ти, зозуленько, сім літ не кувала,
Що ти мені, молоденькій, правди не сказала!

---

[1] «Наталка Полтавка» вперше надрукована 1838 р. в альманасі І. Срезневського «Украинский сборник».

Мабуть, у цей час було створено і коротенький вірш, у якому також відбито глибокий душевний біль і страждання Марусі Чурай:

Хилилися густі лози,
Звідкіль вітер віє,
Дивилися карі очі,
Звідкіль милий їде.

Хилилися густі лози,
Та вже ж перестали,
Дивилися карі очі,
Та й плакати стали...

Восени 1648 року становище польських військ стало катастрофічним. Новообраний польський король Ян-Казімір звернувся до Богдана Хмельницького з пропозицією про перемир'я. Хмельницький погодився припинити воєнні дії. Залишивши невеличкі гарнізони на Волині й Поділлі, козацькі війська відійшли на Придніпров'я. У кінці грудня 1648 року Богдан Хмельницький з козацькою старшиною прибув до Києва, де його урочисто зустрів народ.

Скориставшись із тимчасового затишшя, козаки поверталися додому.

Як свідчать перекази, Маруся нетерпляче чекала Гриця, але він не з'являвся. Якось вона зустріла Івана Іскру і спитала в нього про свого коханого. Чесний хлопець сказав їй правду: Гриць скорився волі своєї матері й одружився з Галею Вишняк. Маруся спочатку не повірила цій жахливій новині. Вона вирішила, що Іван навмисне обмовляє Гриця, щоб відвернути її від нього.

Але згодом сумнів, очевидно, закрався в її душу і вилився в новій пісні.

Справжній зойк душі відчувається у пісні, створеній у години розпуки:

Ой боже ж мій, боже, милий покидає,
Милий покидає, іншої шукає!

До іншої ходить, з іншою говорить,
Мене, молодую, до славоньки вводить.

У цій сповненій сумом і журбою пісні вперше з'являються думки про смерть як єдиний вихід із становища, що склалося:

Хіба вже розлучать заступ та лопата,
Заступ та лопата, гробовая хата.

А в глибині душі ще жевріє маленький вогник надії на одруження з коханим:

Коли б мені, боже, неділі діждати,
Неділі діждати, на рушничку стати.

Тоді не розлучать ні батько, ні мати,
Ні батько, ні мати, ні суд, ні громада.

Ці рядки свідчать про важкий душевний стан дівчини після зради коханого. У створеній, мабуть, у той таки час пісні «Стелися, стелися, зелений гороше» Маруся звертається до Гриця з гіркими докорами:

Гей, ти, молоденький, голубе сизенький,
Не в правді живеш:
Минаєш мою хату і мої ворота,
До іншої йдеш.

Тут уже помітний трохи завуальований мотив фатальної приреченості, який у наступних піснях Марусі стане досить виразним.

«Гей, ви не тіштесь, воріженьки, моїй пригоді»,— звертається вона до громади і пояснює:

Бо моя пригода, бо моя пригода,
Як літня роса:
Як вітер повіє і сонце пригріє,
Спаде вона вся.

У цих словах відчувається якась покірність долі. Покірність неминучому зустрічаємо й в іншій пісні, створеній, очевидно, у той же період:

Котилися вози з гори, та в долині стали,
Любилися, кохалися, та вже перестали,

Любилися, кохалися, щоб мати не знала,
Прийшлось тепер розійтися, як та чорна хмара...

Такий же глибокий сум бринить і в рядках ще однієї пісні:

Чи ти, милий, пилом припав, чи метелицею,
Чом не ходиш ти до мене цею вулицею?

Дівчина докоряє милому за зраду і водночас робить спробу розжалобити невірного коханого, запевняючи його, що не буде йому щастя з іншою:

Найдеш собі дівчиноньку з карими очима:
Буде тобі, моє серце, камінь за плечима.
Найдеш собі дівчиноньку з чорними бровами,
Та не знайдеш собі правди, що була між нами.

Любов дівчини до Гриця була така сильна, що вона йому бажає щастя навіть з іншою:

Буду бога я просити, щоб ти був щасливий,
Чи зі мною, чи з другою — повік мені милий...

Психологічно такий напрямок думок Марусі здається цілком виправданий: вона кохала Гриця щиро і заради його особистого щастя приносила себе в жертву. Та життя без коханого не мало для неї ніякого сенсу.

Нещасна дівчина не знайшла в собі сили забути зрадливого коханого. У відчаї вона кинулася із греблі у Ворсклу. Як твердить О. Шаховськой, її врятував Іван Іскра. Він витяг з води непритомну Чураївну, приніс її додому і потім довгий час доглядав її разом із старою Горпиною Чурай [1].

Ми не можемо зараз стверджувати, чи дійсний цей факт, чи він є плодом творчої фантазії О. Шаховського.

---

[1] А. Шаховской. Маруся — малороссийская Сафо (в кн.: «Сто русских литераторов», т. I. СПб., 1839, стор. 811—812).

Та, очевидно, спроба самогубства справді була, бо про це згадується в одній з приписуваних Марусі пісень. У ній говориться про дівчину, яка

...плаче і ридає,
Долю свою проклинає:
— Ой недоле, всім немила,
Чом ти мене не втопила?
Краще було б утопити,
Аніж з милим розлучити.

Ці рядки дають підставу припустити, що пісню створено після невдалої спроби покінчити життя самогубством, що думки про смерть не залишали дівчину, вона лише чекала нагоди, коли зможе здійснити свій намір. Про це свідчать й останні рядки тієї ж таки пісні:

Скарай, боже, мене з неба,
Бо життя мені не треба.
Ой піду я утоплюся
Або в камінь розіб'юся...

Як бачимо, у всіх наведених вище піснях ще немає й натяку на помсту. О. Шаховськой пише, що після спроби втопитися Маруся довгий час хворіла і, можливо, після одужання знову б наклала на себе руки, як про це вона начебто співала у своїй пісні. Та незабаром сталися події, що зовсім змінили напрямок думок нещасної дівчини.

О. Шкляревський розповідає, що якось восени приятелька Марусі, дочка полтавського старшини Мелася Барабаш, влаштувала вечорниці. Була на цих вечорницях і Маруся, яка, очевидно, мала надію побачити там Гриця. Він справді прийшов, та ще й не сам, а з своєю молодою дружиною. Там вони й зустрілися. Саме ця зустріч призвела до рішучого зламу в настрої Марусі. Вона сколихнула її палку натуру. Ревнощі, ображене жіноче самолюбство, згадки про нещасливе кохання, про нездійснені дівочі мрії — все це разом завирувало в її душі і породило план помсти.

Маруся була сильною, вольовою натурою. Жодним натяком вона не розкрила свого внутрішнього стану, свого наміру. Зовні вона була чарівною, колишньою веселою Марусею і знову полонила Гриця. Очевидно, Маруся запросила його до себе, а може, він і сам напросився.

Про те, що сталося далі, ми дізнаємося з приписуваної Марусі пісні «Ой не ходи, Грицю», в якій вона детально розповіла про свою помсту.

Немає сумніву, що пісня ця зародилась ще в XVII сторіччі, бо вже у XVIII віці вона користувалась величезною популярністю.

Пісня Марусі Чурай починається зверненням до Гриця, ніби попередженням йому, щоб він не ходив на вечорниці, бо це приведе до фатального кінця.

В кінці пісні Маруся намагається виправдати свій вчинок. Звертаючись до матері, вона каже:

— Ой мати, мати, жаль ваги не має:
Нехай же Гриценько двоїх не кохає!
Нехай він не буде ні тій, ні мені,
Нехай дістанеться сирій землині.

І далі:

Оце тобі, Грицю, за теє заплата —
З чотирьох дощок темная хата...[1]

У тексті пісні немає й натяку на каяття або на жаль з приводу вчиненого.

---

[1] В наші дні існують два варіанти початку цієї пісні. В одному з них йдеться про дівчину, яка причарувала Гриця, в другому — про «чарівниченьку справедливую». Безперечно, ці варіанти колись були поєднані, і це підтверджує поет Л. Боровиковський, який у своїй поемі «Чарівниця» наводить один з ранніх варіантів:

«Не ходи, Грицю, на ту вулицю,
Бо на тій улиці — дівки чарівниці:
Одна дівчина чорнобривая —
То чарівниця справедливая;
Друга дівчина чарів не знала —
То ж тая Гриця причарувала».

Це дає підставу вважати, що пісню було створено до отруєння, бо коли померлого Гриця принесли до церкви, туди нібито прибігла сповнена відчаю Маруся. Вона кинулась до труни, цілувала небіжчика і, обливаючись сльозами, розповіла про свій злочин [1].

За всіма літературними джерелами, в основі яких лежать народні перекази, Марусю посадили до острогу. Незабаром відбувся суд, дівчину засудили до смертної кари (О. Шкляревський у своєму нарисі пише, що це було взимку 1648 року, О. Шаховськой твердить, що суд відбувся влітку 1652 року).

Якби вдалося документально підтвердити, що суд над Марусею справді відбувся, то питання про те, чи Маруся Чурай справді історична особа, вирішувалося б просто. Але, на жаль, поки що таких документів не знайдено, і тому для нас Маруся Чурай лишається тільки легендарною особою.

За нарисом О. Шкляревського, у день страти вдосвіта на центральний майдан Полтави почав збиратися народ. Невдовзі під'їхав віз із засудженою, і два кати втягли на поміст майже непритомну, закуту в кайдани Марусю. Писар почав читати вирок. У цей час через натовп прорвався на змиленому коні вершник. Іменем гетьмана Богдана Хмельницького він припинив читання вироку і вручив писареві гетьманський наказ, згідно з яким Марусі дарувалося життя.

Перевірити вірогідність цього твердження не вдалося: у виданих Академією наук УРСР універсалах Богдана Хмельницького такого наказу немає.

Фонди Полтавського обласного архіву, де могли зберігатися документи Полтавського козацького суду, знищені під час Великої Вітчизняної війни. Загинули також численні матеріали, які колись зберігалися в приватних архівах. Тому єдиним джерелом, з якого ми черпаємо відомості про Марусю Чурай, поки що лишаються худож-

---

[1] А. Шкляревский. Маруся Чурай (Малороссийская певунья).— «Пчела», 1877, № 45, стор. 712.

ні твори та дослідження, оперті, треба гадати, на народні перекази й легенди.

О. Шаховськой зазначає, ніби Марусю помилували «з зарахуванням голови» її батька, якого стратили у Варшаві [1], а О. Шкляревський, який користувався для свого нарису іншими джерелами, твердить, що у помилуванні велику роль відіграли пісні Марусі Чурай [2].

О. Шаховськой та О. Шкляревський, а також Г. Бораковський одностайно твердять, що козак, який в останню хвилину врятував Марусю, був Іван Іскра. Дізнавшись про засудження коханої дівчини, він негайно подався до Богдана Хмельницького і, користуючись прихильністю гетьмана, випросив у нього наказ про помилування Марусі.

О. Шкляревський розповідає, що йому відомі дві версії народних переказів про останній період життя Марусі. За однією версією, Маруся після помилування зачахла, змарніла і в тому ж таки році померла від сухот. За другою версією, їй було тяжко залишатись у Полтаві, вона пішла в світ і померла в якомусь російському монастирі [3].

О. Шаховськой наводить конкретніше повідомлення про смерть Марусі. Він зазначає, що дівчина після помилування невдовзі померла в каятті 1653 року [4].

Якщо це справді так, то пісня «Ой не ходи, Грицю» була, очевидно, останнім твором талановитої поетеси.

Поки що називають близько двадцяти пісень, приписуваних Марусі Чурай. В них розповідається про її особисті переживання. Проте можна гадати, що творча спадщина цієї легендарної дівчини ними не обмежуєть-

---

[1] А. Шаховской. Маруся — малороссийская Сафо (в кн.: «Сто русских литераторов», т. I. СПб., 1839, стор. 829).

[2] А. Шкляревский. Маруся Чурай (Малороссийская певунья).— «Пчела», 1877, № 45, стор. 712.

[3] Там же.

[4] А. Шаховской. Маруся — малороссийская Сафо (в кн.: «Сто русских литераторов», т. I. СПб., 1839, стор. 830).

ся. Цілком можливо, що Маруся Чурай складала пісні з приводу найрізноманітніших життєвих подій. Мабуть, багато цих пісень до нас не дійшло, а деякі, безперечно, і досі живуть у народі як безіменні фольклорні твори.

За легендами й переказами, на які свого часу спиралися О. Шаховськой, О. Шкляревський та ін., Маруся була чудовою співачкою. Очевидно, свої пісні вона створювала співаючи, отже, одночасно творилися і текст, і мелодія, які швидко поширювались у народі і, можливо, в більшості своїй збереглися до наших днів.

Таким вимальовується життєвий та творчий шлях Марусі Чурай з художніх творів та досліджень XIX ст. Не слід, однак, забувати, що біографи Марусі Чурай спиралися на перекази і легенди, а багато що просто домислювали. Через те, доки не будуть знайдені відповідні архівні документи, усе, що стосується Марусі Чурай, межує з легендою.

Леонід Кауфман

ЗМІСТ

ПІСНІ, ПРИПИСУВАНІ МАРУСІ ЧУРАЙ

НАРОДНІ ВАРІАНТИ, НАСЛІДУВАННЯ ТА ПЕРЕРОБКИ

ДЕВУШКА ИЗ ЛЕГЕНДЫ.
МАРУСЯ ЧУРАЙ

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор
Л. С. МАЛАХОВА
Художній редактор
В. А. КОНОНЕНКО
Технічний редактор
О. І. ДОЛЬНИЦЬКА
Коректор
А. В. КУДРЯВЦЕВА

Виготовлено
на Головному підприємстві
республіканського
виробничого об'єднання
«Поліграфкнига»
Державного комітету
Ради Міністрів
Української РСР
у справах видавництв,
поліграфії
і книжкової торгівлі,
Київ, вул. Довженка, 3.

Здано на виробництво
28/IV 1972 р.
Підписано до друку
28/III 1974 р.
Папір офсетний.
Формат 84×100[1]/32.
Фізичн. друк. арк. 3,375.
Умовн. друк. арк. 5,231.
Обліково-видавн. арк. 3,054.
Ціна в штапелі 98 коп.,
в коленкорі 72 коп.
Замовл. 2—1102.
Тираж 25 000.

УФ
Д44

Д $\frac{70\ 500-044}{М205(04)-74}$ БЗ—7—26—74

